Міністерство освіти і науки України
Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
історичний факультет
кафедра історії України

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «Бакалавр»

на тему: **«ОБРАЗ КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ 1853-1856 РОКІВ У КОЛЕКТИВНІЙ ПАМ'ЯТІ, КУЛЬТУРІ ТА ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ»**

Виконав: здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, студент групи IstP2-B22 спеціальності 014 Середня освіта (Історія) за ООП Середня освіта (Історія та правознавство)
Хапко Михайло
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Олійник С. В.
Рецензент:

_____

Кам’янець-Подільський – 2026

ЗМІСТ:

ВСТУП……..……..…..…...3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ….…….....6
1.1 Стан наукової розробки…….……...6
1.2 Джерельна база……...…….……...10
1.3 Методологічні засади роботи ……....11
РОЗДІЛ 2. Образ кримської війни в колективній пам'яті та культурі…….……..……13
2.1 Колективна пам'ять та історичні міфи ……..13
2.2 Формування та еволюція образу Кримської війни. Імперські наративи, радянське викривлення. ……..….16
2.3 Відображення подій Кримської війни у світовому та вітчизняному культурному просторі. …….24
2.4 Меморіалізація конфлікту: пам'ятники, музеї та місця пам'яті. ……27
РОЗДІЛ 3. Методичні аспекти вивчення кримської війни у шкільному курсі історії…….……..……...32
3.1 Аналіз репрезентації Кримської війни у підручниках незалежної України. …….……..……..32
3.2 Використання наочних джерел та елементів культури на уроках історії. Методика роботи з картинами, карикатурами і фотографіями, які відображають події Кримської війни. …….……35
3.3 Розробка методичних рекомендацій та фрагментів уроків з вивчення теми «Кримська війна». …….……39
ВИСНОВКИ…….……..…46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ ……....48
ДОДАТКИ…….…….55

ВСТУП

Актуальність. В умовах повномасштабної російсько-української війни надзвичайно гостро постає питання деколонізації історичної пам'яті та національного культурного простору нашої держави. Упродовж століть російська імперська, а згодом і радянська тоталітарна системи цілеспрямовано конструювали історичні міфи, покликані просувати імперські амбіції одного народу та стерти національну ідентичність підкорених націй. Одним із прикладів цього є подій Кримської війни 1853-1856 років. Головні наративи маргіналізували або відкидали важливість та залученість українських губерній у цей конфлікт, нівелювали трагедію кримськотатарського народу та просували шкідливі ідеї російської величі. Відтак, критична деконструкція та переосмислення образу Кримської війни в сучасній українській історіографії та колективній пам'яті є не просто науковим, а й важливим суспільно-політичним завданням.

Водночас актуальність обраної теми зумовлена глибокими трансформаціями в системі загальної середньої освіти України. Державна політика у сфері освіти спрямована на впровадження концепції Нової української школи (НУШ), яка базується на компетентнісному підході та розвитку критичного мислення учнів. Оскільки реформа НУШ поступово охоплює базову середню освіту і вже невдовзі за новими стандартами навчатимуться дев'ятикласники (в курсі яких вивчається період XIX століття), виникає нагальна потреба у перегляді та переосмисленні дидактичного інструментарію.

Сучасний шкільний курс потребує відмови від сухого запам'ятовування матеріалу та переходу до осмисленого вивчення теми, аналізу історичних подій і роботи з наочними джерелами та елементами культури. Саме тому тема Кримської війни і міфів, сформованих навколо неї (які й надалі просуваються як головний наратив), а також методичний аспект її вивчення, формують великий пласт можливостей для дослідження.

Об'єктом дослідження є процес формування історичної пам'яті про події XIX століття та методика їх вивчення у шкільному курсі історії.

Предмет дослідження – еволюція образу Кримської війни 1853-1856 років у колективній пам'яті та культурі, а також методичні шляхи його репрезентації на уроках історії в умовах Нової української школи (НУШ).

Хронологічні межі дослідження охоплюють безпосередньо роки Кримської війни 1853-1856 років Нижня межа зумовлена початком цієї війни, а верхня – її завершенням. Водночас, інформація котра виходить за ці хронологічні межі зумовлена необхідністю розуміння всього контексту досліджуваних подій.

Мета роботи полягає у комплексному аналізі трансформації образу Кримської війни в колективній пам'яті, культурі та мистецтві, а також у теоретичному обґрунтуванні та практичній розробці методичних аспектів вивчення цієї теми в базовій середній школі за стандартами НУШ. Відповідно до мети нами поставлено наступні дослідницькі завдання:

- Проаналізувати стан наукової розробки теми дослідження.
- Охарактеризувати використану джерельну базу.
- Розкрити методологічні засади дослідження.
- З’ясувати сутність розуміння понять колективної пам'яті та історичного міфу.
- Дослідити імперські наративи образу Кримської війни та їх викривлення в радянську добу.
- Показати як відображаються події Кримської війни, що мали місце на теренах України в світовому та сучасному вітчизняному культурному сприйнятті.
- Проаналізувати процеси меморіалізації конфлікту (пам'ятники, музеї, місця пам'яті) та з'ясувати ідеологічні наративи, які вони транслюють;
- Дослідити репрезентацію Кримської війни на уроках в закладах середньої освіти в підручниках.
- Проаналізувати наочні джерела та елементи культури, які можна використовувати на уроках історії.

- Розробити методичні рекомендації та фрагменти уроків з вивчення теми «Кримська війна» відповідно до стандартів НУШ.

Методологічною основою є такі принципи як історизм, науковість, об’єктивність, комплексність і системність. У роботі використано такі методи як аналіз, синтез, а також історико-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-ретроспективний, історико-статистичний.

Елементи наукової новизни полягають насамперед в саме такій постановці теми дослідження, а також у спробі узагальнення її теоретичної бази та практичних рекомендаціях для вдосконалення її висвітлення в шкільному курсі історії.

Практичне значення роботи. Аналіз еволюції поглядів на Кримську війну дозволяє простежити механізми трансформації та переосмислення історичної пам'яті під впливом часу й різних ідеологічних концептів. Фактичний матеріал, основні положення можуть бути використані в подальших науково-методичних розробках, застосовані вчителями під час викладання курсу історії в закладах загальної середньої освіти (зокрема в 9-х класах за стандартами НУШ).

Апробація результатів. Окремі аспекти були апробовані на науковій конференції студентів та магістрантів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2025-2026 н.р. на попередньому обговоренні на засіданні кафедри історії України 12 травня 2026 р.

Публікації. З теми роботи опубліковано одну статтю на тему: «Кримська війна 1853-1856 років в шкільних підручниках з історії України», розміщену у відповідному збірнику студентських наукових робіт Кам’янець-Подільського університету імені Івана Огієнка за 2026 р.

Структура роботи відповідає поставленим дослідницьким завданням**.** Вона включає в себе вступ, три структурованих розділи, висновки, список використаних джерел та літератури, що нараховує 66 позицій та додатків.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА. МЕТОДОЛІГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки

Історіографія теми нашого дослідження достатньо широка і специфічна. Адже вона включає в себе наукову та навчально-педагогічну літературу. Основу становлять публікації наукового характеру, відповідні складові котрих трансформуються і відображаються в науково-популярних публікаціях і навчально-педагогічних виданнях. Загалом історіографію теми можна умовно поділити на кілька груп.

Першу групу становлять праці російських дореволюційних істориків XIX – початку XX ст. [20, 29, 30; 48]. Українська складова Кримської війни розглядалася ними в контексті російської. Головна увагу дореволюційних істориків приділялася обороні Севастополя, битві на р. Альма, частково зверталася увага на бомбардування Одеси. В той же час глибоких досліджень участі простого населення у війні, того, яке проживало за межами театру бойових дій, уваги майже взагалі не приділялося, не кажучи про його важке соціально-економічне становище. Саме в текстах цих видань було закладено ідеологічний фундамент і розпочато цілеспрямоване творення міфів навколо подій Кримської війни. Яскравим прикладом є «Восточная война 1853-1856 годов» М. Богдановича [20], де амбіції імперії виправдовуються ідеями «захисту православного населення» та «порятунку слов'ян». Цей наратив розвивається у тритомній праці М. Ф. Дубровіна «История Крымской войны и обороны Севастополя» (1900 р.) [29], де дії російських військових максимально героїзуються, а союзники Туреччини зображуються агресорами. Окремої уваги заслуговує фундаментальна праця А. Зайончковського [30], яка вирізняється залученням колосального масиву дипломатичних та військових документів дореволюційного періоду

Друга група представлена дослідженнями істориків радянської доби [49, 56]. Слід зазначити, що марксистська традиція розуміння історичного процесу,

попри декларований антиімперіалізм, значною мірою відтворювала великодержавний погляд попередньої влади на ці події. Так, зокрема, «Русская история в самом сжатом очерке» М. Покровського засуджувала царський режим за поразку у війні, однак саму «оборону Севастополя» продовжували зображати як подвиг «народних мас», не розрізняючи, яких саме народів [49]. Ця непослідовність стала фундаментом для наступного, радянського, витка героїзації. Представники радянської історичної науки значно розширили українську складову війни не стільки оглядами бойових дій, як зверненням уваги на селянські рухи. У той же час, серед останніх перевагу в увазі мала Київська козаччина, а рух у Таврію за волю глибоко не вивчався [13; 16; 64]. Все це, звичайно, знайшло своє відображення в радянських шкільних підручниках з історії СРСР за редакцією А. Панкратової (1953 р.) та І. Федосової (1976 р.), а також з історії України за авторством С. Бєлоусова (1948 р.) [19; 46; 61]. Аналіз цих текстів унаочнює логіку радянського педагогічного наративу. З одного боку причинами поразки у війні визнавалися криза кріпосницької системи та відсталість, що цілком вписувалося в марксистську схему. З іншого боку образ «героїчного Севастополя» зберігався недоторканним: матрос Петро Кішка, якого науковці-сучасники, зокрема С. Конашевич у статті «Украдене ім'я: як Кішка був "Кошкою"» (2017 р.) [37], ідентифікують як українця, подавався виключно як герой «єдиного радянського народу». Залучення цих матеріалів дозволяє простежити, як радянська школа відтворювала і закріплювала великодержавний міф через систему освіти.

Третю групу складають праці зарубіжних дослідників, зокрема представника української діаспори В. Вериги [22]. На жаль, автор зупинився переважно на загальному перебігу подій. Проте він чітко наголошує, що Кримська війна стала важким тягарем для українців і кримських татар та зовсім не відповідала інтересам українського народу. Окрім того, В. Верига згадує у своїй праці постать польського шляхтича з Волині (у роду котрого були український гетьман Іван Брюховецький – М. Х.), яку, першим з українських істориків виводить в пантеон герої цієї війни [22, с. 127-128].

Серед англомовних видань варто відзначити фундаментальну працю британського історика О. Файджеса «The Crimean War: A History» (2010 р.) [66], яка дозволила вийти за межі традиційних наративів і розглянути конфлікт у глобальному контексті – з урахуванням геополітичних інтересів усіх сторін та релігійного виміру протистояння.

Останню групу історіографії складає науковий доробок українських вітчизняних істориків. На жаль, місце і роль України в Кримській війні тривалий час залишалася ними поза увагою. В узагальнюючих виданнях з історії України та довідкових виданнях події Кримської війни подавалися стисло і схематично [22; 27; 28; 34]. Ця вада притаманна навіть академічному виданню – серії «Україна. Нариси історії», зокрема, праці В. Шандри і О. Аркуши «Україна в XIX столітті: людність та імперії» [65].

На сьогодні найбільш цілісним доробком є колективна праця В. Волковинського і О. Реєнта «Україна у Кримській війні 1853–1856 років (до 150-річчя Східної війни)» [24]. Однак і вона не позбавлена певних вад. Адже окремі сюжети розкриті поверхнево, а про похід у Таврію за волю взагалі нічого немає.

Водночас потрібно зазначити, що сучасні вітчизняні публікації чимало уваги приділили питанню образу Кримської війни 1853-1856 років у колективній пам'яті, культурі. Тут ключовими є праці К. Євсеєва («Історична та колективна пам'ять як феномен», 2013 р.), І. М. Ковальської-Павелко «Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе», 2018 р. та С. Набока «Простір і пам'ять: на перехрестях контекстів», 2017 р. Механізми цілеспрямованого викривлення минулого проаналізовано в статтях Я. Калакури «Конструювання образу ворога як технологія маніпуляцій», 2016 р. Залучення цього теоретичного блоку є принциповим: воно дозволяє описати не лише те, що відбувалося під час Кримської війни, а як і чому певна версія цих подій стала домінуючою і продовжує використовуватися в пропагандистських цілях сьогодні [32; 33; 35; 36; 44]. Цікавою у цьому контексті є стаття Д. Гордієнка, яка показує як сприймалася Кримська війна Т. Шевченком [26].

Окремо варто відмітити також публікації, котрі стали нам в нагоді, розміщені в мережі INTERNET. Вони слугують своєрідним доповненням для розуміння цілісного контексту формування пам'яті українців про Кримську війну 1853-1856 років [39, 54, 55].

Паралельно з цим історики і педагоги з 1991 р. розпочали цілеспрямований процес зміни змісту історичної освіти, усуненню різноманітних викривлень та фальсифікацій, притаманних в шкільному курсі радянської доби, зокрема, і щодо питання України і Кримської війни 1853-1856 років.

Нами було проаналізовано підручники з історії України для 9 класу за авторством В. С. Власова (2017 р.), О. В. Гісема (2022 р.), О. І. Пометун (2022 р.) та Ф. Г. Турченка (2017 р.) [23, 25, 51, 60]. Ці матеріали є ключовими одразу для двох вимірів дослідження.

По-перше, вони слугують основою для аналізу сучасної методики викладання теми і розуміння наявних дидактичних підходів.

По-друге, вони дозволяють простежити поступову трансформацію наративу: на відміну від радянських зразків, сучасні підручники принаймні згадують участь українців у конфлікті та соціально-економічні наслідки для українських губерній.

Водночас порівняльний аналіз показує, що ця трансформація ще незавершена: тема здебільшого подається через хронологію битв, а не через долі конкретних людей.

Теоретичну основу методичної частини склали праця О. Пометун та Г. Фреймана «Методика навчання історії в школі» і стаття В. Панченка «Застосування технології розвитку критичного мислення при викладанні Історії України». Специфіка роботи з різними типами візуальних джерел – карикатурами, фотографіями, живописом – висвітлена в публікаціях П. Мороза («Використання карикатур в шкільному підручнику», 2013 р.; «Аналіз стану використання історичних джерел», 2019 р.; «Інформаційний та методичний потенціал фотографії», 2022 р.) та інші [41; 42; 43; 47; 52].

Отже, проведений аналіз стану наукової розробки теми свідчить про її актуальність та необхідність подальшої розробки.

1.2. Джерельна база

Комплексне дослідження, деконструкція та переосмислення міфів, що склалися навколо Кримської війни 1853-1856 років., а також аналіз її відображення у шкільному курсі історії та розробка нових методичних пропозицій потребують залучення широкого кола першоджерел, котрі умовно можна поділити на кілька груп.

Першу групу становлять нормативно-правові акти в галузі освіти, котрі формують нові підходи до викладання відповідно стандартам НУШ. До них належать «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти : наказ М-ва освіти і науки України від 30.07.2024 № 1072» [14]; Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році : лист М-ва освіти і науки України від 13 серп. 2025 р. № 1/16828-25 [15].

Другу групу джерел репрезентують опубліковані документи і матеріали. Серед них ті, котрі видані ще імперською владою після завершення Кримської війни [1; 8; 10; 11; 12]. Чималий документальний масив міститься в хрестоматіях. Більшість матеріалів, пов’язаних із бойовими діями представлені в хрестоматії з військової історії за авторства Л. Бескровного (герої оборони Севастополя, диспозиції оборони, донесення тощо) [3; 4; 5; 6]. Соціально-економічні та політичні аспекти зосереджені в хрестоматіях, виданих у радянські часи «Хрестоматія з історії Української РСР» (розправа царського уряду над повсталими селянами Київщини; селянський рух у Південній Україні в 1856 р.) [13; 16] та після проголошення незалежності – «Історія України», упорядником котрої є В. Литвин («Київська козаччина») [7] та збірці колективу авторів «Історія України з найдавніших часів і до сьогодення» (Визнання царським урядом необхідності скасування кріпосного права) [2].

Окрім того, нам в нагоді стали мемуари К. Зеленецького, пов’язані із бомбардуванням Одеси в квітні 1854 р. [9], щоденник Т. Шевченка (дозволяє показати, як Кримська війна відлунювала у свідомості українського сучасника, що сам перебував на засланні в роки конфлікту) [18], лист Л. Толстого до брата (психологія фронтової повсякденності) [17], котрі склали ще одну групу використаних нами джерел.

Отже, проаналізована джерельна база дозволяє успішно з’ясувати її об’єктивно і успішно простежити процес формування образу Кримської війни 1853-1856 років у колективній пам'яті, культурі та шкільному курсі історії.

1.3. Методологічні засади роботи

Дослідження образу Кримської війни 1853-1856 років. в колективній пам’яті, культурі та шкільному курсі історії зумовлюють використання методологічного інструментарію, представленого сукупністю підходів, принципів та методів наукового пізнання.

В основу роботи покладено принципи історизму, об’єктивності, критичності. Перш за все вони відображені в аналізі джерел та наукової і публіцистичної літератури.

При вирішенні дослідницьких завдань використовувалися загальні методи історичних досліджень: порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, так і спеціальні: проблемно-хронологічний, ретроспективний. Вони допомогли краще розібратися в еволюції процесу формування образу Кримської війни в колективній пам’яті в Україні від імперських часів до сьогодення. Водночас все це допомогло краще розібратися в методичних складових навчального процесу на уроках історії школи, при вивченні теми «Кримська війна 1853-1856 років».

Принцип об’єктивності, базуючись на факти, сприяв висвітленню теми без перекручень та фальсифікацій, тенденційності тощо. Принцип всебічності дозволив врахувати політичні обставини, що сприяли формуванню образу Кримської війни 1853-1856 років в колективній пам’яті, культури, шкільному

курсі. Використання цих принципів поєднувалося загальнонауковими, спеціально-науковими і міждисциплінарними методами пізнання.

Отже методичний інструментарій сприяє цілісному дослідженню теми кваліфікаційної роботи.

Таким чином, аналіз стану наукової розробки свідчить про важливість обраної теми, а охарактеризована джерельна база та методологічний інструментарій дозволяють успішно реалізувати поставлені дослідницькі завдання.

РОЗДІЛ 2
ОБРАЗ КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ В КОЛЕКТИВНІЙ ПАМ'ЯТІ ТА КУЛЬТУРІ

2.1. Колективна пам'ять та історичні міфи

Історичні факти та події – це надзвичайно громіздкий і об'ємний масив інформації для дослідження, розуміння і, головне, запам'ятовування. Тому в наукових колах сформувався чіткий поділ на об'єктивну історію (наукове знання) та колективну пам'ять. Розуміння цього розгалуження та причин його існування є важливою складовою нашої роботи, оскільки формування міфів найчастіше відбувається саме всередині колективної пам'яті.

Так, колективну пам’ять можна охарактеризувати як сконструйоване минуле, яке фізично не присутнє у теперішньому, але представлене у свідомості й уяві суспільства через історичні тексти, різноманітні свідчення, мистецтво, медіа, тощо [35].

З цієї характеристики ми розуміємо, що саме колективна пам’ять найбільше піддається впливу та спекуляціям. Створити обман чи поширити пропаганду в площині строгої академічної історії набагато важче: це потребує підробки документів, значного наукового ресурсу і рідко дає швидкий масовий результат, потрібний авторам політичних наративів. Натомість колективна пам'ять оперує емоціями та образами, що робить її ідеальним середовищем для вкорінення міфів.

Як зазначає К. Євсеєв, спираючись на концепцію Моріса Гальбвакса, автобіографічна пам'ять індивіда не може бути відокремлена від соціального контексту. Персональні спогади насправді формуються завдяки «соціальним рамкам» – культурному та політичному фону, впливу ЗМІ та суспільним комунікаціям. Оскільки спогад є не точним відтворенням минулого, а лише його естетичною реконструкцією на основі часткового досвіду, він неминуче набуває форми наративу. Саме в процесі такої реконструкції пам'ять наповнюється міфологічними складниками та образами, які політичні еліти можуть

конструювати або використовувати для мобілізації суспільства та створення зручної історичної картини [33].

Отже, за своєю природою колективна пам’ять є «багатоголосою» площиною, у межах якої кожна соціальна група формує власне бачення минулого. Саме з цією багатоголосістю і працює держава, використовуючи свій владний ресурс для штучного конструювання єдиного наративу за допомогою міфів. У сучасному науковому дискурсі така цілеспрямована діяльність влади отримала назву «політика пам’яті». Як слушно зазначає дослідник К. Євсеєв, спираючись на ідеї Й. Єрушалмі, колективна пам'ять не формується стихійно – вона зазнає впливу держави. Цей вплив реалізується насамперед через встановлення “канонів”. Саме тому пам'ять суспільства є надзвичайно вразливою до ідеологічних маніпуляцій, що створює ідеальні умови для вкорінення штучних історичних міфів [32].

Відповідно до Енциклопедії історії України, «історичний міф – своєрідна, як правило, спотворена форма історичної свідомості, в якій конкретні знання й інтерпретації процесів, подій, явищ і фактів минувшини передаються за допомогою образів, символів, переказів, легенд та інших емоційно-психологічних, ірраціональних, інтуїтивних компонентів, що сполучаються з вибраними, тенденційнийними елементами логіко-раціонального пояснення...»

У цьому ж тлумаченні наголошується, що міф виступає потужним інструментом психологічного та емоційного єднання спільноти. Саме ця компенсаторна та консолідуюча функція є одним із найважливіших аспектів дослідження, оскільки вона яскраво пояснює процеси міфотворчості та цілеспрямованих спекуляцій історичними даними навколо Кримської війни [31].

«Політичний міф певним чином моделює дійсність, містифікує політичну реальність, утворюючи своєрідний структурний елемент свідомості – міфологічну свідомість, яка дозволяє спростити складний світ політики завдяки цілісному і гармонійному світосприйняттю, заснованому на вірі, а не на логічному знанні з його внутрішніми суперечностями.

Міфотворчість була і залишається невід’ємною складовою політичних процесів. Технологія творення міфів (як мистецтво, майстерність, метод перетворення даного у необхідне) ґрунтується на розумінні ступеня впливу міфу на свідомість і його особливостях, зокрема на тому, що він спирається і оперує не дійсністю, а психологічними станами, очікуваннями людей» [63].

Варто зазначити, що значна частина праць вітчизняних науковців розглядає процеси міфотворчості та політики пам'яті переважно як невід'ємний компонент державного будівництва та формування національної свідомості. Водночас у сучасному історіографічному дискурсі недостатньо розкритою залишається проблема того, як саме подібні технології впродовж останніх століть цілеспрямовано використовувалися як ідеологічна зброя проти українського народу. Як Російська імперія, так і її спадкоємець Радянський Союз безперервно та системно конструювали масштабні міфологічні наративи про виняткову могутність і “незламність духу” власного народу, месіанську роль держави та приналежність їй “споконвічних” територій.

Так, незмінною залишалася політика імперії щодо створення «місць пам’яті», які формували та просували сконструйовані нею ж ідеї. «Простір пам’яті» – це значно ширше поняття, розуміння якого дозволяє осягнути і його вужчу частину. Як зазначає у своїй праці Світлана Набок «Це сконструйований у свідомості людини простір, в якому сусідять об’єкти, що їх людина бачила на власні очі, й ті, про які читала, про існування яких довідалася з підручника географії чи з YouTube, ті, про які розповідали рідні, і ті, що зображені в рекламному буклеті про подорожі…» [44]. Отже, «місця пам’яті» – це вужче поняття, яке описує конкретну локацію, монумент або навіть звичайний парк зі штучно сконструйованою, закладеною всередину ідеєю та міфом.

Як зазначає у своїй праці дослідник Я. Калакура, Росія і нині продовжує активно використовувати історію з метою пропаганди, причому найголовнішим майданчиком для конструювання цих наративів залишаються псевдонаукові дослідження та шкільні підручники [35]. Аналогічні методики цілеспрямовано використовувалися як за часів СРСР, так і в Російській імперії у XIX столітті.

Імперські та тоталітарні режими глибоко усвідомлюють, що контроль над колективною пам'яттю є одним із найдієвіших інструментів для зміцнення авторитарної влади та маніпулювання масовою свідомістю.

Водночас варто наголосити, що процеси конструювання колективної пам'яті не завжди мають виключно деструктивний характер. У розвинених демократичних країнах цей механізм відіграє конструктивну державотворчу роль, сприяючи консолідації суспільства на засадах спільної ідентичності та поваги до власного минулого. З огляду на це, в умовах сучасних інформаційних війн критично важливо розуміти технології того, як саме маніпулюють нашою історією.

2.2. Формування та еволюція образу Кримської війни. Імперські наративи, радянське викривлення

Перехід до аналізу образу Кримської війни 1853-1856 років варто почати з розуміння того, як цей образ взагалі формувався. Ця війна є класичним прикладом того, як реальні історичні події поступово замінюються зручними для влади міфами. Процес такої міфотворчості пройшов три головні етапи: створення імперського міфу для виправдання поразки, радянське переписування історії та сучасне українське переосмислення.

Формування імперського наративу почалося зі спроби виправдати справжні причини конфлікту. Офіційна російська історіографія XIX століття намагалася повністю зняти з імператора Миколи I відповідальність за розв'язання війни. Агресивна політика імперії подавалася суспільству як «вимушений крок», зроблений виключно заради захисту православних християн в Османській імперії. Оскільки приховати факт військової поразки було неможливо, історики вирішили змістити фокус уваги. Замість загального програшу вони почали яскраво описувати локальні перемоги, «справедливість» боротьби за віру, а також особисту відвагу солдатів і командування, яке не опускало руки. [38, с. 227]

Яскравим прикладом такого підходу є висвітлення дипломатичної місії князя О. Меншикова до Стамбула 16 лютого 1853 року. Російські історики XIX століття переконували, що імператора турбували виключно релігійні питання. Наприклад, офіційний військовий історик М. Богданович у своїх працях намагався приховати політичні ультиматуми посланця. Аналізуючи таємні документи Меншикова, Богданович стверджує, що в них нібито не було жодних нових вимог, крім тих, що вже закріплював старий Кючук-Кайнарджійський та інші мирні договори. Таким чином, імперська пропаганда повністю перекладала провину за початок бойових дій на Османську імперію [20, с. 28-37].

Зокрема, як свідчать імперські джерела, під час своїх зустрічей з османським султаном та міністром закордонних справ О. Меншиков цілеспрямовано намагався звести всі домовленості виключно до релігійної площини. Як зазначалося в «офіційній російській історіографії, на завершення наради з турецьким міністром закордонних справ князь Меншиков повторив, що Росія не вимагає від Порти жодних політичних поступок і що єдине бажання нашого Государя полягає в тому, щоб заспокоїти релігійні сумніви своїх одновірців впевненістю в збереженні того, що є і що дотримувалося до нашого часу» [20, с. 60].

Водночас у працях М. Дубровіна та М. Богдановича головний акцент робиться на тому, що саме посли Великої Британії та Франції нібито змусили Османську імперію відхилити російські вимоги. Імперські автори стверджували, що і російський імператор, і його посланець чудово усвідомлювали страх європейських держав (про що зазначав британський посол лорд Стратфорд-Редкліфф) перед можливим зближенням Петербурга та Стамбула. Тому союзники свідомо провокували конфлікт, гарантувавши Порті військову підтримку у разі початку війни [29, с. 1-15].

Своєрідним «доказом» цієї антиросійської змови для імперської пропаганди став той факт, що об'єднаний британо-французький флот був направлений до протоки Дарданелли ще у 1853 році, одразу після того, як 9 травня Меншиков демонстративно покинув Стамбул. І хоча повноцінне

залучення союзників до бойових дій відбулося вже у 1854 році, ця превентивна передислокація флоту стала для Російської імперії ідеальним виправданням власної агресії та дозволила остаточно закріпити міф про державу як жертву віроломного нападу об'єднаної Європи [59].

Безпосереднім каталізатором втручання Великої Британії та Франції у Кримську війну стала битва під Синопом, що відбулася 18 листопада 1853 року. Того дня чорноморська ескадра під проводом віцеадмірала П. Нахімова завдала нищівного удару турецькій флотилії в однойменній бухті на узбережжі Малої Азії. Унаслідок атаки османський флот втратив сім фрегатів, три корвети, два пароплави та понад три тисячі моряків вбитими [24, с. 39]. Для Російської імперії це був швидкий тактичний успіх, який продемонстрував міць її Чорноморського флоту. Постать же самого Нахімова набула ореолу непереможності, ставши згодом наріжним каменем у формуванні «севастопольського міфу».

Проте військовий успіх разюче дисонував із тим, як цю подію сприйняли в Європі. Преса союзників, зокрема британське видання The Times, миттєво перетворила Синопську битву на потужну пропагандистську зброю. Напад на турецькі судна подавався як віроломна «різанина беззахисних», при цьому особливий акцент робився на тому, що Росія вдалася до сили на тлі ще триваючих дипломатичних перемовин. Медійний штамп «Синопська різанина» був розрахований на емоційне збурення суспільства, залишаючи об'єктивні факти на другому плані [66, с. 153]. Як слушно зауважує Я. Калакура, подібне маніпулювання інформацією та навмисне спрощення реальних подій є класичною технологією конструювання образу ворога [35, с. 181].

Натомість у Санкт-Петербурзі подію інтерпретували кардинально інакше. Офіційні імперські видання висвітлювали Синоп як закономірний акт самозахисту та беззаперечний тріумф російської зброї. Показовим є підхід М. Богдановича: у своїй праці «Східна війна» він скрупульозно аналізує тактичну майстерність Нахімова, проте цілковито ігнорує негативний міжнародний резонанс. Це яскраво демонструє, як одна й та сама подія отримує протилежні оцінки залежно від ідеологічної парадигми [20, с. 147-148].

Крім того, Синопська битва має безпосередній український вимір. Чорноморський флот, який здобув цю перемогу, базувався в Севастополі — місті, де левову частку робітників, будівельників та обслуговуючого персоналу військово-морської бази становили вихідці з прилеглих українських губерній [24, с. 130]. Фактично, інфраструктурне забезпечення цього «тріумфу» спиралося на тяжку працю людей, чиїх інтересів розв'язана війна жодним чином не стосувалася.

Попри гучний пропагандистський успіх, Синопська перемога насправді стала початком стратегічної поразки для Росії. Знищення турецького флоту мало показати військову силу імперії, але натомість призвело до того, чого Петербург боявся найбільше — у війну відкрито вступили Велика Британія та Франція. Реакція Європи була швидкою: вже у грудні 1853 року флот союзників увійшов у Чорне море, а в березні 1854 року вони офіційно оголосили Росії війну [24, с. 40].

У підсумку подія, яку подавали як найбільший тріумф, обернулася катастрофою для російського флоту. Старі вітрильні кораблі Нахімова просто не могли боротися з новітніми паровими суднами союзників. Через це вже у 1854 році російському командуванню довелося власноруч затопити власні кораблі на вході до Севастопольської бухти, щоб заблокувати шлях ворожому десанту [24, с. 68-71].

Представники російської імперської інтелігенції, зокрема Михайло Погодін, усвідомлюючи наближення військової катастрофи, сприйняли її вкрай болісно та агресивно. У своїх «Історико-політичних листах» він висловлював категоричне невдоволення умовами миру, вважаючи їх глибоко принизливими для Росії. Погодін чудово знав про затоплений Чорноморський флот та зруйнований Севастополь, проте намагався довести, що це ще не є тотальною поразкою. На його думку, оскільки російська армія не була повністю знищена, всі сторони могли продовжувати війну. Автор стверджував, що так само, як Росія не програла остаточно, так і Англія з Францією не досягли своїх глобальних цілей із повного розчленування імперії [48, с. 324-340].

Згодом у листі до Ф. Тютчева він уже висловив думку, що все не так погано: втрачений флот можна побудувати заново, а нову армію – зібрати. Знецінюючи успіхи союзників, Погодін наголошував, що Англія і Франція не досягли жодних значних проривів, витративши на руїни одного міста колосальні фінанси та десятки тисяч життів своїх солдатів. Натомість він пропонував використати цю поразку як привід зайнятися внутрішнім влаштуванням країни. Фактично, Погодін одним із перших озвучив ідею, що відставання від Європи стало занадто очевидним, тому Росії потрібно терміново зосередитися на внутрішніх реформах [48, с. 341-348].

Ще одним надзвичайно кроком стало свідоме зміщення фокусу уваги суспільства на особисту звитягу російських адміралів та солдатів. Пропаганда цілеспрямовано висунула на перший план реальні факти знищення османського флоту при Синопі та оборони Севастополя, яка тривала з 13 вересня 1854 по серпень 1855 року. Після загальної поразки імперія використала цей локальний героїзм як завісу для відвернення уваги.

Героїзації набули постаті адміралів В. Корнілова, П. Нахімова та В. Істоміна, які висвітлювалися в літературі як приклад для наслідування [20, с. 159-160].

На початковому етапі радянська історіографія повністю спиралася на оцінки засновників комунізму – К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна. Для ранньої радянської влади Кримська війна була яскравим свідченням слабкості та відсталості Російської імперії. Історики того часу наголошували, що самодержавство «загнивало», тому імперія об'єктивно не мала жодних шансів виграти цю війну в передових європейських держав.

Фундаментом для критики царизму в ранній радянській історіографії стали статті К. Маркса. Він категорично відкидав міф про те, що Росія почала війну заради «захисту православних». Маркс прямо писав, що справжньою метою імперії було захоплення чорноморських портів та контроль над торговими шляхами. Також він жорстко критикував заяви про те, що Росія є «покровителькою» Туреччини. Маркс нагадував, що таке російське

«покровительство» в минулому завжди закінчувалося анексією чужих території. Тому рання радянська наука вважала Кримську війну просто черговим етапом традиційної загарбницької політики монархії.

Михайло Покровський був одним із перших і головних радянських істориків. Покровський описував Кримську війну як загарбницькі плани Росії. Він доводив, що ця кампанія закономірно провалилася через відсталість країни. У підсумку поразка змусила імперію відмовитися від нових захоплень. Влада мусила терміново зайнятися порятунком внутрішньої економіки та реформами [49 с. 133-138].

Початкова позиція радянської історіографії щодо Кримської війни повністю сходилася з поглядами Карла Маркса. Історики вказували, що війна мала загарбницький характер. Гасла про визволення православного населення були лише зручним прикриттям. Крім того, окупація російськими військами Молдовського та Валаського князівств 21 червня (3 липня) 1853 року розглядалася як своєрідна перевірка союзників Османської імперії.

Така еволюція поглядів мала чітке ідеологічне підґрунтя. Згодом, у 1940–1950-х роках, негативна оцінка війни змінилася на возвеличення російського народу. Радянській владі це було потрібно, щоб підкріпити єдність країни та підняти бойовий дух напередодні та під час Другої світової війни. Ці ідеологічні зміни одразу відбилися на шкільній освіті. Замість критики царизму, учням знову почали розповідати про героїзм, але тепер уже простого народу, а не лише полководців.

У проаналізованих радянських підручниках причиною війни називають амбіції імператора Миколи І. Церковні справи згадуються лише як зручний привід. Розгром турецького флоту пояснюється майстерністю російських моряків та командування. А от поразка від військ союзників списується виключно на відсталі технології імперії [61, с. 80-88].

Саме в радянських підручниках оборона Севастополя набуває нового ідеологічного забарвлення. Тепер це не лише заслуга адміралів, а героїчний

подвиг усієї армії, солдати якої стали «грудьми для захисту рідного міста» [46, с. 189-193].

Тільки в підручнику «Короткий курс Історії України» згадуються випробування, які лягли на населення українських губерній, відзначаються заслуги Луганського заводу, що виготовляв снаряди, мобілізованих людей з українських губерній та інше. Але така інформація подається коротко і без цифр, автори в підручниках рідко відзначали втрати, витрати, кількість мобілізованих, тощо [19, с. 250-253].

Натомість сучасна українська історіографія відходить від цих старих міфів. Замість того, щоб зосереджуватися виключно на «героїчній обороні Севастополя», дослідники показують справжню ціну конфлікту. Вони наголошують, що Таврія та весь Південь України були не просто другорядною окраїною, а ключовою ресурсною базою імперії. Саме український народ прийняв на себе основний демографічний, логістичний та економічний тягар цієї війни.

Через слабкість інфраструктури та відсутність залізниць імперія не могла оперативно перекидати війська з центральних регіонів. Тому армія критично залежала від місцевого ресурсу: рядовий склад Чорноморського флоту та сухопутних гарнізонів формувався переважно з українських селян-кріпаків. Крім того, з початком боїв масово створювалися добровольчі українські та кримськотатарські полки, що свідчить про глибоке втягнення місцевого населення у конфлікт [38, с. 209].

Селянство Правобережної України напередодні та під час Кримської війни перебувало у складному соціально-економічному становищі: його добробут залежав від мізерних земельних наділів, обсягу панщини та сезонних заробітків, які лише частково компенсували хронічну нестачу ресурсів. Навіть після інвентарної реформи 1847–1848 років селяни залишалися під сильним тиском поміщицької експлуатації, орендної системи й податків, а війна ще більше посилила цей тягар через рекрутчину, транспортні повинності та загальне зростання повинностей, що зрештою спричинило загострення

антикріпосницьких виступів, зокрема “Київської козаччини” 1855 р. та руху “в Таврію за волею” 1856 р [38, с. 215-220].

Цей рух швидко став масовим у Київській, Подільській та Волинській губерніях. Він охопив понад 500 сіл, а участь у протестах взяли тисячі селян. Масштаб був настільки великим, що про події дізнався сам імператор Олександр ІІ. Головною причиною стали чутки: селяни щиро вірили, що священники читають їм у церквах підроблені маніфести. Люди були переконані, що у справжньому документі цар обіцяє звільнення від кріпацтва кожному, хто запишеться в ополчення [24, с. 105].

Усе почалося в селі Федюківка, де місцевий дяк заявив, що священники приховують правду. Це викликало хвилю обурення, яка миттєво перекинулася на сусідні села. Селяни масово відмовлялися відробляти панщину та відкрито виступали проти духовенства. Дійшло до того, що деяких священників селяни ловили і тримали під замком, а інші самі втікали зі своїх парафій, щоб уникнути конфлікту.

Щоб придушити «Київську козаччину», імперська влада кинула проти селян регулярну армію та жандармів. За наказом Олександра ІІ туди направили великі сили: близько 25 ескадронів кавалерії та 9 рот піхоти. Військові жорстоко розправлялися з беззбройними людьми. У ході придушення повстання 46 селян було вбито, а ще 146 отримали поранення [24, с. 109].

Окремим і довго замовчуваним аспектом стала експлуатація цивільного населення Півдня. Прифронтові українські губернії перетворилися на суцільний евакуаційний тил. Селян обклали важкими транспортними повинностями: вони мусили віддавати власну худобу для перевезення боєприпасів та тисяч поранених. Прифронтові міста (Херсон, Миколаїв, Мелітополь, Бердянськ та інші) стали переповненими шпиталями, під які забирали навіть приватні будинки.

Величезним був і економічний внесок українських земель: київський «Арсенал», Шосткинський пороховий та Луганський ливарний заводи працювали на межі можливостей, забезпечуючи фронт зброєю. При цьому сам

Таврійський регіон зазнав прямих інфраструктурних руйнувань (як-от знищення Керченської доменної печі).

Незважаючи на те, що гуманітарний, промисловий та людський матеріал війни (аж до походження вищого офіцерства, зокрема адмірала П. Нахімова) був значною мірою українським, імперія повністю привласнила собі всю символічну славу. Саме тому сучасні історики трактують Кримську війну не крізь призму «загальноімперської єдності», а як подію, що завдала системного демографічного, соціально-економічного та культурного удару по українських землях [38, с. 209-215].

І радянська, і імперська література використовували матроса Петра Кішку як ідеал військової хоробрості та приклад справжнього солдата. Проте в усіх текстах його прізвище писали на російський лад – «Кошка». Постать матроса обросла великою кількістю історій, які іноді здаються просто неймовірними. Але найцікавішою є саме маніпуляція з його походженням. Національність героя ніколи не вказували напряму. Імперські автори згадували лише його рідну губернію, а радянські – район. Таке маскування місця народження чітко показує, що влада навмисно приховувала справжню українську приналежність видатного матроса [37].

Отже, російська та радянська історіографія активно замовчувала і викривляла події Кримської війни. Автори спотворювали факти, щоб сформувати вигідне для влади уявлення. Питання українських губерній та місцевого населення взагалі не висвітлювалося. Про важкий економічний тягар прифронтових територій не прийнято було згадувати навіть у контексті всієї імперії.

2.3. Відображення подій Кримської війни у світовому та вітчизняному культурному просторі

Кримська війна стала першою модерною війною, де масово застосовувались нові технології. Вони назавжди змінили стиль ведення бойових

дій. Залізниці та парові флотилії змінили розуміння логістики та забезпечення армії. Справжню революцію здійснив телеграф, адже швидкий зв'язок – це основа керованості військами. Крім того, завдяки телеграфу новини з фронту майже миттєво потрапляли до європейських столиць, де висвітлювалась в пресі. А ще Кримська війна стала першим військовим конфліктом, який був зафіксований на фотографіях [66, с. XIX-XXIII].

Саме в цей період народилася професія військового кореспондента. Так, Вільям Говард Рассел активно висвітлював події у своїх статтях для газети «The Times». Його роботи безпосередньо впливали на політичну ситуацію в країні. Як зазначають дослідники: «Статті Рассела про труднощі, з якими зіткнулися британські солдати взимку 1854-1855 років, спричинили скандал у британському парламенті. Відтак пішов у відставку уряд лорда Абердіна, а пізніше реформували британську армію» [39].

Перші військові фотографії також були зроблені під час Кримської війни. Разом з тим існує думка, що саме тоді з'явилися і перші підставні кадри. Яскравим прикладом є відоме фото британця Роджера Фентона «Долина смертної тіні» (1855 рік). Дослідники досі сперечаються щодо його достовірності. Зокрема: «Кінорежисер Еррол Морріс написав серію нарисів, досліджуючи докази, та зробив висновок, що фотографію без ядер зробили першою. Але невідомо, хто переносив ядра на дорогу для другого фото – чи їх навмисне розмістив сам Фентон для посилення картини, чи солдати у процесі пересування для повторного використання» [53, с. 203].

У «Севастопольських оповіданнях» Лев Толстой показує Кримську війну двоїсто. З одного боку, він дуже уважний до її реальних, неприкрашених проявів: бруду, поранень, смерті, страху, шпиталів і загального людського страждання. Особливо це помітно в описах Севастополя як простору болю і виснаження, де війна втрачає зовнішню героїку й постає як важкий і потворний досвід. Водночас Толстой не відмовляється і від піднесеного тону: навіть серед жаху він говорить про мужність, стійкість і особливу атмосферу Севастополя, яка нібито сама викликає в людині почуття гордості та причетності до великої справи [58].

Саме в цьому, на думку Валентина Бушанського, і полягає одна з головних суперечностей толстовського погляду. Автор статті підкреслює, що Толстой одночасно руйнує романтичну картину війни і знову її відновлює [21, с. 342]. Він показує, що на війні немає справжньої краси, що вона складається не з ефектних атак, а з виснажливої, брудної і часто безглуздої повсякденності. Але в ключові моменти Толстой все ж повертається до патетики – наприклад, у фіналах, де поразка і відступ подаються через почуття гіркоти, честі та символічної готовності до помсти. Дослідник вважає, що саме така подвійність зробила Толстого одним із творців міфу про Севастополь. На його думку, Толстой не просто описав війну, а задав той культурний спосіб бачення Севастополя, який надалі став частиною російської історичної пам’яті. Тобто він показав і жорстоку правду війни, і водночас наділив її моральним та емоційним змістом, який дозволив перетворити поразку на історію про жертовність, мужність і «славу» [21, с. 346-348].

Дуже схоже, що Тарас Шевченко у своєму щоденнику за 17 вересня 1857 року також завуальовано, але критикував політику імператора. Він писав про православ'я як про головний вузол російської внутрішньої політики. Цар намагався затягнути цей ослаблий вузол ще сильніше, але в результаті лише перетягнув його, довівши ситуацію до критичної [18, с.138-139].

Події Кримської війни знайшли відображення і у творчості Тараса Шевченка. Його повість «Прогулянка з задоволенням і не без моралі» була написана під враженням від статті у журналі «Морський збірник». У ній розповідалося про пораненого матроса, захисника Севастополя, який відмовився від будь-яких нагород за службу, попросивши лише одного: звільнити з кріпацтва його рідну сестру. Як зазначає Д. Гордієнко, для Шевченка найбільшим потрясінням стала саме саможертовність простої людини. Таким чином, основною ідеєю повісті стало не осмислення військових подій, а гостра соціальна критика імперії та пропаганда ліквідації кріпацтва [26, с. 38-41].

Цікавий погляд на наслідки війни залишив американський письменник Марк Твен. У 1867 році, під час своєї великої подорожі, він відвідав Одесу та

післявоєнний Севастополь. Його свідчення є дуже цінними, адже це погляд незалежної людини із західної країни. У своїй книзі «Простаки за кордоном» автор приділив цим містам два розділи, описавши їх кардинально по-різному.

Севастополь він характеризує як місто, яке тепло зустріло гостей, але на яке було боляче дивитися через тотальну розруху. Твен залишив такий художній опис: «Помпеї збереглися значно краще за Севастополь. Куди не глянь, усюди руїни, самі лише руїни! Зруйновані будинки, повалені стіни, купи уламків – повне розорення. Ніби жахливий землетрус усією своєю міццю обрушився на цей клаптик суші. Довгих півтора року війна вирувала тут і залишила місто в таких руїнах, сумніших за які не бачили під сонцем. Жоден будинок не залишився неушкодженим, у жодному не можна жити» [57, с. 307-310].

Натомість Одесу письменник порівнював з американськими містами. Він із захопленням відзначав її просторі вулиці, кам'яну набережну та гарну архітектуру. Цей разючий контраст між мирним містом і Севастополем найкраще показує реальний результат війни – замість обіцяної імперією величі вона принесла лише суцільне знищення [57, с. 310-312].

Отже, Кримська війна залишила помітний слід і в культурі, і в пам’яті людей. Вперше війна стала не лише подією на фронті, а й темою для газет, фотографій, літератури та публічних обговорень. Одні автори, як Толстой, намагалися показати її справжнє обличчя, але все одно частково зберігали героїчний тон. Інші, як Шевченко й Твен, бачили передусім руйнування, страждання і ціну цієї війни. Саме тому образ Кримської війни вийшов суперечливим: з одного боку це офіційна слава, з іншого реальна трагедія.

2.4. Меморіалізація конфлікту: пам'ятники, музеї та місця пам'яті

Зазнавши нищівної поразки, втративши флот та велику кількість війська, Російська імперія опинилася з підірваною економікою. Щоб виправдати катастрофічні рішення керівництва, влада потребувала «відбілити» результати кампанії та показати населенню не поразку, а героїчну сторону війни. Трагедія

кримських татар та населення прифронтових територій відійшла на задній план і замовчувалася. Натомість пропаганда зосередилася на висвітленні подвигів окремих військових, які демонстрували відвагу, таких як матрос Петро Кішка та Гнат Шевченко. Показовим є і Пам'ятник затопленим кораблям: знищення власного застарілого вітрильного флоту, який не міг протистояти сучасним паровим суднам коаліції, було подано як найвищий акт жертовності та військової доблесті [55].

Британський історик Орландо Файджес зазначає, що імперські воєначальники, зокрема адмірал Павло Нахімов, набували у військовому фольклорі майже статусу святих. Дослідник також звертає увагу на те, що перші пам’ятники часто будувалися за рахунок пожертв народу, оскільки державна скарбниця була спустошена війною. Ці меморіали мали виключно символічно-героїчний характер; вони не передавали скорботи за марно втраченими життями солдатів, які насправді стали жертвами амбіцій імператора.

Радянська влада не лише успадкувала цей імперський міф, а й вивела героїзацію оборони Севастополя на новий рівень. Проте ідеологічний акцент було дещо зміщено: головну увагу перенесли на звичайних військових, а героїзм відірвали від монархії. Як пише О. Файджес: «Радянське вшанування війни перенесло акцент на народних героїв. Нахімов став взірцем патріотичної жертовності та героїзму російського народу у захисті рідної землі – цей пропагандистський посил набув нової сили під час війни 1941-1945 років. Починаючи з 1944 року радянські морські офіцери та матроси нагороджувалися орденом Нахімова і готувалися в спеціальних кадетських школах, названих його ім'ям» [66, с. 490-491].

Показовою є також доля історичних пам'яток, зведених ще у XIX столітті європейськими країнами, які не змогли пережити радянську добу. Так, на території Севастополя, біля Балаклавського шосе, розташовувалося Французьке кладовище-меморіал солдатів, які загинули в Кримській війні. Усередині цвинтаря знаходилася каплиця, на якій були викарбувані імена французьких генералів, а вздовж огорожі розміщувалися склепи та 17 братських могил. Цей

комплекс зазнав серйозних пошкоджень під час Другої світової війни, проте замість реставрації радянська влада довела його до занепаду. Кладовище поступово розбирали на будматеріали, а у 1982 році залишки меморіалу були повністю знищені. Загалом протягом XX століття на території СРСР було втрачено багато місць пам'яті як через свідому недбалість, так і внаслідок цілеспрямованого руйнування за наказом влади [28].

Західні країни також залишили масштабний слід пам'яті про війну, проте їхній підхід до меморіалізації відрізнявся. У Великій Британії суспільство та особисто королева Вікторія сприйняли підписання мирного договору досить стримано. Політичне керівництво усвідомлювало, що кампанія не принесла очікуваних успіхів, тому повернення військ зустріли спокійно, але з гідністю. Країна не ідеалізувала війну, оскільки суспільство було шоковане величезною кількістю втрат: із майже 80 тисяч загиблих британців близько 80 % померли не в бойових зіткненнях, а від епідемій. З огляду на це, по всій Великій Британії розпочалася кампанія з увічнення пам'яті полеглих: у містах відкривали меморіальні таблички. Прикладом вшанування також стало встановлення Кримського меморіалу гвардійцям у центрі Лондона. Цей монумент був призначений для гідного вшанування особистої мужності воїнів, але при цьому він не ідеалізував війну як явище [66, с. 467-480].

У Франції пам'ять про конфлікт набула дещо інших форм. Початковий тріумф призвів до своєрідної архітектурної та топонімічної моди: по всій країні зводилися так звані «Малахові вежі», які архітектурно наслідували захоплений російський бастіон. Про участь у війні досі нагадують назви вулиць і мостів у Парижі, зокрема Севастопольський бульвар, міст Альма та вулиця Кримська. Проте французька меморіалізація виявилася недовговічною – після катастрофічної поразки Франції у франко-прусській війні (1870-1871 років) пам'ять про кримські перемоги швидко відійшла на задній план.

Що стосується Османської імперії, то попри те, що формально вона належала до табору переможців, конфлікт майже не залишив сліду в її монументальній культурі. Через стрімке поглиблення фінансової кризи та

політичний занепад держави, ця війна відійшла на маргінес і згодом майже не згадувалася в класичній турецькій історичній пам'яті [66, с. 482-484].

Сучасна Україна докладає значних зусиль для належного вшанування пам'яті як військових, так і цивільних жертв конфлікту. У роки незалежності держава розпочала активну співпрацю з країнами-учасницями війни задля відновлення втрачених та створення нових меморіальних комплексів. Було відновлено пам’ятники, зокрема в селі Віліне Бахчисарайського району (на місці Альмінської битви). Крім того, було споруджено та впорядковано меморіальні кладовища для полеглих іноземних воїнів: турецький меморіал у районі Кілен-балки, британський поблизу селища Дергачі, італійський некрополь біля гори Гасфорта, а також французький меморіальний комплекс на п'ятому кілометрі Балаклавського шосе [28].

Показовою в контексті меморіалізації є й постать Михайла Чайковського (Мехмеда Садик-паші) – уродженця Волині, який у роки Кримської війни воював не в лавах Російської армії, а проти неї, очолюючи «полк козаків оттоманських» у складі армії союзників. Ідейна основа його діяльності виходила далеко за межі суто воєнного завдання: Чайковський прагнув послабити Російську імперію і водночас сприяти національному самоусвідомленню поневолених нею народів – українців, кримських татар, поляків. Після завершення війни та згортання козацького проєкту на початку 1870-х років він пішов у відставку і повернувся на територію України, де й помер [50].

Наразі діяльність Михайла Чайковського увічнена у назві вулиці, на якій розташований його будинок, а сам будинок у селі Гальчин на Житомирщині перетворено на культурний простір «Чайковський Space» [54].

Отже, переважна більшість країн вибудувала власну стратегію вшанування пам'яті та створення культурного простору навколо подій Кримської війни. Російська імперія конструювала ідею офіцерської мужності, а її спадкоємець Радянський Союз продовжив цю лінію, дещо її видозмінивши. Велика Британія почала переосмислювати мілітаристські настрої і усвідомила всю важкість марних втрат у цій війні. Наполеон ІІІ радів своїй першій великій перемозі, яка

швидко забулася, а Османська імперія вирішила активно не згадувати про ті події. Сучасна Україна оцінює війну як важкий тягар для етнічних українців, тому сьогодні держава активно долучається до роботи зі збереження об'єктивної пам'яті про цей конфлікт.

РОЗДІЛ 3
МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

3.1. Аналіз репрезентації Кримської війни у підручниках незалежної України

У період з 2009 по 2022 рік дев'ятикласники вивчали тему Кримської війни в межах розділу «Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.» в курсі історії України. Щоб простежити, як еволюціонувала подача цього матеріалу, проаналізовано підручники кількох відомих авторських колективів. Зокрема, до уваги бралися видання Ф. Г. Турченка (2009 та 2017 років), О. В. Гісема (2022 р.). Найцікавіше в цьому аналізі те, що хоча всі автори спиралися на одну спільну державну програму, кожен із них по-своєму розставляє акценти, добирає історичні факти та загалом пропонує власний погляд на події тієї війни.

Різницю в підходах авторів можна помітити вже на рівні заголовків. Наприклад, у підручнику Ф. Турченка (2017) тема звучить як «Україна і Східна (Кримська) війна». Таке коротке і пряме формулювання одразу ставить Україну в центр подій, роблячи її самостійним учасником [60, с. 138-147]. З іншого боку, О. Гісем (2022) пропонує назву «Українське питання в контексті міжнародних відносин. Східна (Кримська) війна та її наслідки для українських земель» [25, 80]. Тут фокус переноситься на глобальний погляд: автор показує українські землі радше як об'єкт, територію та ресурсний тил, долю якого вирішували між собою великі імперії.

Обидва підручники розподіляють матеріал на три смислових блоки, однак розставляють акценти по-різному. Турченко структурує параграф навколо воєнно-хронологічної лінії: 1) «Українське питання в контексті міжнародних відносин», 2) «Хід війни», 3) «Війна і населення України» [60, с. 138-147]. Гісем будує параграф навколо геополітично-наслідкової логіки: 1) «Українське питання та європейська міжнародна політика», 2) «Чергова спроба Російської

імперії розв'язати турецьке питання», 3) «Наслідки Східної (Кримської) війни для українських земель». Відтак Турченко детальніше веде учня крізь перебіг подій, тоді як Гісем показує ширший дипломатичний контекст і лише потім переходить до хронології [25, с. 80-84].

Суттєва відмінність між виданнями простежується і в методичному апараті, зокрема в системі запитань та завдань до параграфів. У підручнику Ф. Турченка переважають завдання репродуктивного рівня, які спрямовані на просту перевірку запам'ятовування прочитаної інформації. Винятком є лише завдання до історичних документів, де учням дається можливість проаналізувати текст та висловити власну думку.

Натомість у сучасному виданні О. Гісема [25, с. 80-85] методичний апарат є значно ширшим та багаторівневим. Автор пропонує різні завдання: від базової перевірки засвоєних знань до роботи з історичними картами, підготовки індивідуальних доповідей та здійснення аналітичної роботи. У цьому підручнику домінують завдання компетентнісного характеру з формулюваннями «аргументуйте», «сформулюйте судження», «висловіть думку». Тобто перевага надається відкритим питанням, які не передбачають єдиної правильної відповіді, а стимулюють критичне мислення та вимагають від учня формування і захисту власної позиції.

Введення уривків джерел безпосередньо у середину параграфа є однією з важливих і позитивних тенденцій нових видань підручників з історії України. Такий підхід принципово відрізняється від традиційної моделі: він занурює учня в умови досліджуваного періоду, стимулює до самостійного перегляду та аналізу документа, а також допомагає вчителеві органічно вбудувати роботу з цитатою у логічну структуру уроку.

У методичних рекомендаціях МОН щодо викладання навчальних предметів у 2025-2026 навчальному році зазначається: «Фокус у викладанні історичних предметів має зміщуватися з простого нагромадження фактів на розвиток рефлексивних, порівняльних та аналітичних умінь» – саме цьому й сприяє такий підхід [15, с. 20-23].

У підручнику Власова 2017 року видання в параграфі про Кримську війну наводиться розгорнутий уривок зі спогадів про матроса Петра Кішку – вінничанина, учасника оборони Севастополя. Документ яскравий і живий: він описує хитрий вчинок Кішки, який підрахував французькі гармати прямо у ворожому розташуванні, видавши себе за «свого». Завдання до тексту орієнтовані на ідентифікацію козацьких рис: «Які деталі вказують на те, що П. Кішку змальовано як нащадка запорозьких козаків?». Таким чином документ виконує функцію не стільки аналізу, скільки формування емоційного зв'язку між учнем і конкретною людиною минулого. Натомість у виданні 2022 року того ж автора параграф про Кримську війну позбавлений першоджерел – художній твір залучається лише у наступному параграфі, присвяченому реформам 1860-х років [23, с. 126-134].

Гісем у своєму підручнику обирає офіційно-документальні джерела. Головним першоджерелом параграфа є стаття Едуарда фон Гартмана про проєкт «Київського королівство» як інструменту послаблення Росії. Завдання до неї – «Висловіть аргументовану думку: що спільного й відмінного у планах фон Гартмана та ідеях українського національного руху» – вимагає від учня самостійного аналізу та оцінювання, а не простого відтворення фактів. Це оформлено як «Робота в парах», що додатково стимулює діалог і обмін думками. Окремо у блоці про наслідки війни коротко наводиться цитата з наказу військового міністра про депортацію кримських татар – як ілюстрація колоніальної політики Російської імперії [25, с. 80-84].

Пометун (2022) розміщує документи на початку підрозділів, до основного тексту, використовуючи їх як проблемний «вхід» у тему. Петиція Казимира Делямара «П'ятнадцятимільйонний народ, забутий в історії» відкриває розділ про Кримську війну ще до будь-якого авторського викладу – учень одразу читає позицію зовнішнього спостерігача щодо України. Завдання сформульоване як внутрішньотекстове запитання курсивом: «Визначте, що спільного в поглядах французького політика та ідеях діячів українського відродження. Чому дехто з європейців визнавав окремішність України?». Такий підхід дає вчителеві зручну

точку для зупинки й обговорення ще до пояснення нового матеріалу [51, с. 139-146].

Підручники 2022 року видання Власова, Гісема та Пометун загалом пропонують якісний і методично опрацьований матеріал з теми Кримської війни. Попри відмінності в авторських підходах, усі три видання мають чітку структуру, відповідають вимогам чинних програм МОН і висвітлюють тему крізь україноцентричний погляд. Разом із тим спільною прогалиною залишається недостатня кількість картографічного матеріалу – карт, що показували б географію бойових дій, ключові точки зіткнень та маршрути пересування військ, яких бракує для повноцінного просторового розуміння теми учнями [62].

3.2 Використання наочних джерел та елементів культури на уроках історії. Методика роботи з картинами, карикатурами і фотографіями, які відображають події Кримської війни

Аналіз підручників показав, що візуальні джерела (карти, фото, картини) зазвичай лише ілюструють текст, а не вивчаються учнями як окремі джерела. Проте сучасна методика вимагає, щоб зображення було повноцінним історичним джерелом, яке потребує аналізу та критичного осмислення [52, с. 178–179]. Це особливо важливо для теми Кримської війни, де через пресу та мистецтво створювалися пропагандистські міфи. Фактично робота з карикатурами, фотографіями та живописом допомагає учням розвивати критичне мислення та долати старі ідеологічні стереотипи.

Сучасний дев'ятикласник існує у середовищі, де візуальна інформація домінує над текстовою – соціальні мережі, відео та фото формують його основний спосіб сприйняття світу. У цьому контексті зображення на уроці історії перестає бути лише ілюстрацією до параграфа і стає повноцінним джерелом – таким самим, як письмовий документ. Картина, літографія, карикатура чи фотографія містять приховані смисли, авторську позицію, а іноді й свідому

пропаганду, тому потребують критичного аналізу, а не звичайного перегляду [41, с. 228-237].

До візуальних джерел відносять увесь спектр наочності: картини, скульптури, плакати, листівки, фотографії, карикатури та карти. В контексті теми Кримської війни доцільно розглянути чотири основні типи, кожен з яких має власну дидактичну функцію.

Батальний живопис – це картини художників, які жили в часи тих подій, що вивчаються. Такі твори добре передають атмосферу епохи і дозволяють учневі відчути її через конкретний образ, а не через суху фактологію. І. Коляда та Я. Камбалова зазначають, що живопис на уроці історії виконує не лише ілюстративну, а й пізнавальну та виховну функцію – формує в учнів емоційне ставлення до подій минулого. Тому картину варто розглядати як повноцінне джерело, а не просто як супровід до тексту параграфа. Робота з нею будується поступово: спочатку учні описують, що бачать на зображенні, потім розглядають деталі, і лише після цього переходять до питання про те, яку ідею хотів передати художник. При цьому важливо звертати увагу не лише на те, що є на картині, а й на те, чого немає, адже батальний живопис XIX ст. нерідко свідомо уникав зображення смерті та страждань, формуючи героїзований образ війни [45, с. 107-110]. У цьому контексті цікавим і доцільним є використання відомої панорами «Оборона Севастополя 1854-1855 р.», створена художником Ф. Рубо. Основним сюжетом бій на Малаховому кургані 6 червня 1855 р. [див. Додаток Г]. Вона дає можливість краще відчути атмосферу тих подій.

Карикатура – це малюнок, який навмисно перебільшує риси людини або події, щоб висловити певну думку чи критику. Тому вона добре показує, як люди сприймали події свого часу – що їх лякало, дратувало або викликало сміх. Британська та французька преса активно використовувала карикатуру під час Кримської війни, щоб формувати потрібний образ ворога. Саме це робить карикатуру цінним джерелом, але водночас і небезпечним, якщо сприймати її некритично [40, с. 165].

Тому головне завдання вчителя – навчити учня не просто дивитися на карикатуру, а ставити до неї запитання. Для цього можна використовувати простий алгоритм: спочатку визначити, якій події чи особі присвячена карикатура і коли вона створена; потім розглянути персонажів і символи – що вони означають і чому художник їх обрав; і нарешті запитати себе, чи згоден ти з позицією автора. Такий підхід допомагає учням зрозуміти, що будь-яке зображення – це чиясь точка зору, а не об'єктивна картина подій [41, с. 147-165].

Фотографія займає особливе місце серед візуальних джерел з теми Кримської війни – і ось чому. Кримська війна 1853-1856 років стала першим збройним конфліктом в історії, який систематично документувався фотографічно. Британський фотограф Роджер Фентон прибув до Криму у 1855 році. Але є важлива деталь: його відправив туди британський уряд із конкретним завданням – спростувати негативні репортажі преси і показати, що армія почувається добре. Тобто вже перша воєнна фотографія в історії була пропагандою. Саме тому ця тема є ідеальним прикладом для того, щоб навчити учнів критично ставитися до зображень [66, с. 277].

Мороз П. В. та Мороз І. В. зазначає, що «фотодокументи є цілком самодостатніми історичними джерелами, які потребують такої ж джерелознавчої критики та відповідного методичного інструментарію, як і писемні документи чи речові джерела». Автори також наголошують, що «дослідницька робота з фотографіями активізує мислення учнів у цілому й формує здатність до критичного аналізу історичної інформації зокрема».

У праці також пропонують конкретний алгоритм опрацювання фотоджерел на уроці. Робота починається з уважного розгляду знімка і детального опису побаченого – «найменша помічена деталь може мати вагоме значення для аналізу». Після чого учні відповідають на запитання: що, на їхню думку, відбувається на фотографії. Далі визначають час і місце зйомки, описують осіб та їхні дії, звертають увагу на передній і задній плани, розташування об'єктів. Окремим кроком є осмислення позиції фотографа: чи позували люди спеціально, чому саме цей момент і місце обрав автор знімка, яке його ставлення

до зображеного. Завершальним етапом є порівняння з іншими джерелами: що відомо про зображену подію чи особу з інших матеріалів, чи збігається ця інформація з фотографією, і яку нову інформацію дає сам знімок [43].

Використання картографічних матеріалів на уроках історії залишається одним із найбільш дискусійних питань у сучасній методиці викладання. Педагоги активно обговорюють, як часто карта має з'являтися на уроці, які події та території вона має відображати і як організувати роботу з нею. Відповідь на ці питання, однак, очевидна: без карти повноцінне вивчення історії неможливе. Лист МОН від 13.08.2025 ставить перед учителем низку конкретних змістових завдань, в навчанні учнів історії – прослідкувати зв'язки Русі з іншими державами через торгівлю, війни та династичні союзи, розрізняти поняття «Русь» і «Росія», висвітлювати середньовічне минуле як «сукупність історій усіх народів, які проживали на сучасних українських теренах», це декілька перших завдань, визначених в листі. Більшість із цих завдань принципово неможливо виконати без картографічної опори: учень має не лише знати факти, а й бачити, де і як вони відбувалися у просторі. Без карти ці вимоги залишаються на рівні абстрактних тез, які учень змушений утримувати в уяві без жодного візуального підкріплення [15, с. 21-23].

Історична карта виконує кілька дидактичних функцій одночасно: є засобом локалізації подій у просторі, джерелом знань про географічний контекст явищ, наочною опорою для встановлення зв'язків між подіями та інструментом закріплення і перевірки знань. Робота з нею передбачає не просте читання, а комплекс умінь: визначати географічне положення, порівнювати відстані, аналізувати зміни кордонів, будувати причинно-наслідкові зв'язки між географічним чинником і перебігом подій.

Історична карта відрізняється від звичайної географічної – вона показує не лише рельєф і межі, а й динаміку подій: переміщення військ, зміни кордонів держав, торгові шляхи. Для цього на ній використовуються умовні позначення – стрілки для руху військ, схрещені мечі для місць боїв тощо. Щоб учень правильно читав карту, вчителю варто спочатку показати досліджуваний об'єкт

на загальній карті світу, а потім перейти до тематичної – так учень розуміє, де саме у світі відбувалися події. Важливо також враховувати, що карта повинна бути чіткою, не переобтяженою зайвими позначеннями і відповідати темі уроку [52, с. 178-179].

Робота з картою будується поступово – від простих завдань до складніших. Спочатку учні просто орієнтуються у просторі: знаходять, показують, називають об'єкти. Потім переходять до зчитування інформації: описують, що відбувається на карті, перераховують події. І лише після цього – до аналізу: пояснюють причини та наслідки, встановлюють зв'язки між подіями [52, с. 179].

Отже, комплексне використання батального живопису, карикатур, фотографій та історичних карт є обов'язковою частиною сучасного уроку про Кримську війну. Кожен вид наочності виконує власну навчальну функцію, а їх поєднання допомагає уникати сухого переказу фактів. Робота за чітко визначеними алгоритмами перетворює зображення зі звичайної ілюстрації на об'єкт глибокого дослідження. Для цього вчитель має перейти від простого показу картинок до активного обговорення з класом. У результаті такого підходу в дев'ятикласників успішно формується критичне мислення. Учні самостійно вчаться розпізнавати пропаганду, розуміти задум автора та бачити справжні наслідки конфлікту за героїзованими образами.

3.3. Розробка методичних рекомендацій та фрагментів уроків з вивчення теми «Кримська війна»

Традиційна модель уроку історії, за якої вчитель пояснює матеріал, а учень записує причини, наслідки й дати у зошит, давно перестала відповідати реальним освітнім потребам. В. Панченко у статті «Застосування технологій розвитку критичного мислення при викладанні Історії України» зазначає, що репродуктивний підхід, попри свою поширеність, не формує в учнів уміння самостійно мислити, аналізувати і оцінювати інформацію. Натомість технологія розвитку критичного мислення через читання і письмо передбачає активну взаємодію учня з текстом, джерелом і власною думкою – саме тоді навчання стає

справжнім. Такий підхід є особливо важливим у викладанні вітчизняної історії, де кожна тема потенційно може бути деформована пропагандою або упередженою інтерпретацією [47].

Державний стандарт базової середньої освіти прямо орієнтує вчителя не на передачу знань, а на формування ключових і предметних компетентностей, зокрема здатності критично оцінювати джерела, розрізняти факт і інтерпретацію, розуміти множинність історичних перспектив. У контексті теми Кримської війни це набуває особливого значення. Тому головна мета уроку про Кримську війну – не зазубрити хронологію облоги Севастополя, а навчити учнів розпізнавати, як будується наратив, що в ньому замовчується і яка роль України в цих подіях насправді [14].

Утім, визнання важливості джерел учителями не означає, що вони вміють з ними ефективно працювати. П. Мороз та І. Мороз у своєму дослідженні провели масштабне анкетування 172 вчителів і встановили показову закономірність: систематично використовують джерела на кожному уроці лише 20.6% педагогів, тоді як 66.9% обмежується вже включеним до підручника. Тобто робота з джерелом фактично зводиться до витяжок, дібраних за іншого автора і з уже заданою інтерпретацією. Слід зазначити, що текстовий джерельний комплекс з історії подій Кримської війни на теренах України є доволі значним, кожне таке джерело є доволі інформативним. На наш погляд серед них найбільш поширенішими є документи, що стосуються військових дій, вони дають змогу краще усвідомити картину їх перебігу [1; 4-6; 8; 9; 11; 12], показати їх через призму українців – героїв війни [3; 10]. Інша група документів має відношення до соціально-економічного становища населення України [2; 7; 13; 16-18]. Під час їх використання на уроці варто наголосити, що війна була для українців чужою, вона лягла важким тягарем на долі десятків тисяч як тих, котрі були рекрутовані до війська, так і ті котрі займалися продовольчим забезпечення та утриманням війська.

Ще більш показовим виглядає розподіл за типом прийомів. Найпопулярніші серед педагогів – «аналіз тексту й виділення смислових частин»

та «відповіді на проблемні запитання на основі джерела» – тобто завдання репродуктивного рівня. Натомість прийом порівняння кількох джерел, що висвітлюють одну подію з різних позицій, систематично застосовує лише кожен сьомий учитель, тобто 14.7%, а оцінку достовірності джерела та творче використання його інформації педагоги відносять до найрідкісніших у своїй практиці [42].

Для першого фрагменту уроку ми використовуємо технологію роботи з історичними документами. Рух «Київська козаччина» є ідеальним матеріалом для того, щоб показати учням, як імперська політика зіткнулася з реальною соціальною проблемою – бажанням звільнитися від кріпацтва.

Фрагмент 1. Робота з першоджерелами «Київської козаччини».

Мета: Сформувати в учнів розуміння соціальних наслідків Кримської війни для українського населення; розвинути вміння аналізувати архівні документи, виявляти причини історичних подій та проаналізувати, як ці події бачило місцеве населення.

Хід роботи:

Учитель зазначає, що під час Кримської війни, коли російська армія зазнавала величезних втрат, імперія потребувала нових людських ресурсів. У грудні 1854 року вийшов царський Маніфест із закликом створювати ополчення. Учитель пропонує прочитати уривки з листування чиновників Київської губернії навесні 1855 року [24, с. 103].

Перший документ детально описує механізм оприлюднення царського Маніфесту через місцевих священиків. З нього учні дізнаються, як заклики до вступу в державне ополчення спровокували неочікувану реакцію. Селяни масово вимагали внести їх до списків, оскільки щиро вірили, що запис в ополчення автоматично робить їх «вільними козаками» та звільняє від панщини і влади поміщиків [див. Додаток А, док. 1].

Другий документ яскраво ілюструє глибоку прірву між очікуваннями народу та реальними планами імперії. Текст фіксує відкрите обурення селян словами священика, який, закликаючи захищати Вітчизну. Водночас суворо

наказував їм продовжувати покірно працювати на пана. Джерело передає розчарування українців [див. Додаток А, док. 2].

Завдання для учнів:

1. Хто, згідно з документами, зачитував і пояснював селянам царський Маніфест? Чому саме ці люди виконували роль «інформаторів»?
2. Якими обіцянками заохочували селян записуватися до ополчення?
3. Чому, на вашу думку, селяни відреагували на слова священника в «Документі Б» обуренням: "Горе нам з таким попом..."? Що вони очікували від нього почути, замість закликів «коритися власнику»?
4. Як ви думаєте, чи справді селяни діяли в інтересах імперії, коли хотіли приєднатись до ополчення, чи вони керувалися іншою метою?

Отже, така структура роботи з двома джерелами дозволяє не тільки охопити різні рівні пізнавальної діяльності, а й сформувати в учнів вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями.

Як зазначають П. Мороз та І. Мороз у своєму дослідженні, візуальні джерела досить широко застосовуються на сучасних уроках історії (близько 43% учителів використовують їх систематично), проте здебільшого робота з ними залишається на репродуктивному рівні. Учні переважно лише описують те, що бачать, не аналізуючи позицію автора та не оцінюючи достовірність зображення. Тому головною методичною метою наступного фрагмента уроку є здійснення переходу від простого констатування «що зображено» до критичного аналізу: «хто, кому і навіщо це показував». Такий підхід формує в учнів навички медіаграмотності та є прямою відповіддю на виклики, зумовлені стрімким розвитком мережі Інтернет і засиллям візуальних маніпуляцій [42].

Фрагмент 2. Розбір пропаганди на прикладі історичної карикатури.

Мета: Сформувати в учнів навички критичного аналізу візуальних джерел; навчити декодувати символіку карикатури, розуміти її пропагандистську мету та виявляти емоційний вплив на суспільство.

Хід роботи:

Учитель пояснює, що під час Кримської війни зброєю були не лише гармати, а й преса. Британські та французькі газети активно формували образ ворога для свого населення. Періодичні видання мали колосальний вплив на звичайних громадян, політиків і навіть на саму королеву. Для практичного аналізу вчитель демонструє учням британську карикатуру 1855 року «The Split Crow in the Crimea» (див. Додаток Б) [24, с. 40-41].

Завдання для учнів:

1. Які країни символізують постаті на карикатурі? За якими ознаками ви це визначили?
2. Чому британський карикатурист зобразив орла у вигляді маленької, обскубаної ворони? Який ефект дає така підміна птахів?
3. Будь-яка карикатура створюється з певною метою. Як ви вважаєте, які емоції мав викликати цей малюнок у звичайного британця, який купував газету в Лондоні чи Парижі? Доведіть, що цей малюнок є інструментом інформаційної війни.

Карикатура руйнує міф про «непереможну» Російську імперію. Перетворення могутнього орла на ворону знімає страх перед ворогом, викликаючи до нього зневагу та сміх. А підпис «Його сильно вдарили! Переслідуйте!» мав підняти бойовий дух європейців і виправдати витрати на війну.

Запропонований алгоритм роботи з візуальним джерелом орієнтується на розвиток критичного мислення. Проходячи через фази осмислення та рефлексії, учні не просто розглядають зображення, а виконують ключові аналітичні завдання: виявляють упереджене ставлення автора, роблять висновки про те, чиї саме політичні інтереси відбиває карикатура, та вчаться відрізняти історичний факт від пропагандистського судження [42].

Останній запропонований фрагмент уроку враховує невід'ємну складову історичної освіти – роботу з картосхемою. Для цього вчителю знадобиться тематична карта «Кримська війна 1853-1856 років». Її можна підготувати самостійно, використати з підручника або посилатися на карту, запропоновану

далі. Головне завдання цього етапу – навчити учнів розуміти, що зображено на карті, глибоко аналізуючи політичну та військову ситуацію, яку відображає карта [52, с. 178-179].

Фрагмент 3. Аналіз логістики та наслідків Східної війни 1853–1856 років.

Мета: Навчити учнів аналізувати географічні чинники війни; показати логістичну перевагу флоту союзників над сухопутними шляхами імперії; встановити зв'язок між військовою поразкою та технологічним розвитком країн, а також, відповідно до вимог чинної навчальної програми, дослідити місце і роль українців та українських земель у цьому конфлікті [52].

Хід роботи: учитель пропонує опрацювати картосхему з підручника О. Гісема (див. Додаток В) або інший підготовлений наочний матеріал за темою.

Завдання для учнів:

1. Зверніть увагу на напрямки ударів у Чорному та Азовському морях. Кому належала ініціатива на воді? Як ви вважаєте, чому британцям і французам було швидше доставляти війська з Європи морем прямо під Севастополь, ніж росіянам – суходолом із центру імперії? (Учні мають звернути увагу на стан залізниць в імперії).
2. Зверніть увагу, куди були спрямовані дії союзницьких флотів. Чим зумовлений вибір саме цих місць?
3. Знайдіть на карті міста Півдня України (Миколаїв, Херсон, Катеринослав). Як жителі цих областей були залучені до Східної війни?

Такий підхід до роботи з картосхемою дозволяє учням не лише детально її проаналізувати, а й самостійно дослідити стан логістики Російської імперії та стратегічні напрямки ударів союзників. Крім того, запропонована структура завдань послідовно охоплює головні рівні роботи з інформацією: фактологічний, аналітичний та вирішення проблемного питання.

Запропоновані три фрагменти уроку демонструють послідовну реалізацію компетентнісного підходу в навчанні історії. Кожен із них відповідає окремому типу джерел: писемному, візуальному та картографічному, і разом вони охоплюють усі рівні пізнавальної діяльності: від репродуктивного опису до

творчого оцінювання і формулювання власних висновків. Важливо, що учень у жодному з фрагментів не отримує готової відповіді – він сам, через зіставлення джерел і критичний аналіз, приходить до розуміння того, якою насправді була Кримська війна для українського населення [47].

Водночас запропонована розробка зумовлена дослідженням П. Мороза та І. Мороз, які зазначають, що більшість учителів використовують джерела лише на репродуктивному рівні [42]. Саме подолання цієї проблеми стоїть у центрі кожного з трьох фрагментів. Таким чином, вчитель може використовувати дані матеріали на своїх уроках для ефективного розвитку аналітичного мислення в учнів.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що застосування таких методичних підходів дозволяє перетворити вивчення Кримської війни із констатування фактів на живе дослідження. Це формує в дев'ятикласників не лише міцну історичну компетентність, а й критичне мислення, медіаграмотність та здатність протистояти маніпуляціям. Саме такий підхід повністю відповідає цілям Нової української школи та готує учнів до свідомого життя в інформаційному суспільстві.

ВИСНОВКИ

Кримська війна 1853-1856 років є однією із складових вітчизняної історії. Її образ від тих часів і до сьогодення зазнав трансформації в колективній пам’яті, культурі, мистецтві, і отримав відображення в шкільному курсі історії.

По-перше, аналіз історіографії засвідчує, що тема Кримської війни має глибоку та багатошарову історіографію, яка еволюціонувала під впливом різних ідеологічних систем. Дослідження спиралося на комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез) та спеціально-історичних методів (історико-системний, порівняльно-історичний), що дозволило критично осмислити ідеологічні наративи та деконструювати політику пам’яті. Було з'ясовано, що колективна пам'ять, яка оперує емоціями та образами, найбільше піддається впливу та спекуляціям з боку держави, що створює ідеальні умови для вкорінення штучних історичних міфів. З'ясовано, що Російська імперія та її спадкоємець СРСР цілеспрямовано конструювали масштабні міфологічні наративи про виняткову могутність власного народу. Натомість сучасна вітчизняна наука відходить від імперських догм та трактує Кримську війну не крізь призму «загальноімперської єдності», а як подію, що завдала системного демографічного, соціально-економічного та культурного удару по українських землях.

По-друге, дослідження еволюції образу Кримської війни довело, що цей конфлікт став класичним прикладом використання історії як ідеологічної зброї. Імперський наратив змістив фокус із загальної ганебної поразки на локальний героїзм, виправдовуючи агресію ідеями «звільнення півострова від мусульман» та «порятунку православного населення», а також цілеспрямовано героїзуючи оборону Севастополя та постаті адміралів В. Корнілова, П. Нахімова та В. Істоміна. Радянська влада, пройшовши шлях від марксистської критики загарбницької політики царизму до великодержавного патріотизму в 1940-1950-х роках, повністю успадкувала цей міф. Пропаганда цілеспрямовано привласнювала українських героїв, зокрема матроса Петра Кішку (змінюючи прізвище на «Кошка» та приховуючи його походження), маргіналізуючи при

цьому загальну участь українців. Водночас факти вказують на те, що саме український народ (селяни-кріпаки, чумаки) прийняв на себе основний логістичний та економічний тягар війни, що призвело до посилення експлуатації та спровокувало антикріпосницькі рухи, зокрема «Київську козаччину» 1855 року.

По-третє, аналіз відображення подій у світовому та вітчизняному культурному просторі показав, що Кримська війна стала першим модерним конфліктом, який масово фіксувався за допомогою нових технологій (телеграф, фотографія). Процеси меморіалізації кардинально відрізнялися: Російська імперія та СРСР будували місця пам'яті для героїзації та приховування поразки, наприклад, Пам'ятник затопленим кораблям, водночас доводячи до руйнування іноземні цвинтарі зокрема, Французьке кладовище у Севастополі. Натомість Велика Британія акцентувала увагу на скорботі за десятками тисяч марно втрачених життів, не ідеалізуючи війну. Сучасна незалежна Україна здійснює об'єктивну меморіалізацію, відновлюючи меморіальні кладовища полеглих воїнів різних держав.

По-четверте, оцінюючи стан репрезентації теми у шкільній освіті, з'ясовано, що навчальна література незалежної України поступово відходить від радянських штампів, пропонуючи україноцентричний погляд. Сучасні видання інтегрують першоджерела безпосередньо в текст та пропонують компетентнісні завдання відкритого типу. Але у підручниках зберігається проблема недостатньої кількості якісного картографічного матеріалу для повноцінного просторового розуміння теми учнями.

По-п'яте, мету дослідження було повною мірою досягнуто, а поставлені завдання вирішено шляхом розробки конкретних методичних рекомендацій та трьох фрагментів уроків, що базуються на компетентнісному підході. Запропонована методична розробка відходить від репродуктивної моделі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Бомбардирование Одессы. Материалы для истори Крымской Войны и обороны Севастополя. Сборник, издаваемый комитетом по учтройству Севастопольського музея под ред. Н. Дубровина. СПб.: Департамент уделов, 1871. Вып.2. С. 44-52/
2. Визнання царським урядом необхідності скасування кріпосного права // Історія України з найдавніших часів і до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ-Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. С. 331.
3. Герои Севастопольской обороны. Бескровный Л. Г. Хрестоматия по русской военной истории. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1947. С. 423-425
4. Диспозиция по обороне города Севастополя сентября 14 дня 1854 г. Бескровный Л.Г. Хрестоматия по русской военной истории. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1947. С. 421-422.
5. Диспозиция флота сентября 9(21) дня 1854 г. Бескровный Л. Г. Хрестоматия по русской военной истории. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1947. С. 418-419.
6. Донесение генерал-лейтенанта Липранди князю Меньшикову от 14 октября №3076 о наступлении на Кадыкиой. Бескровный Л.Г. Хрестоматия по русской военной истории. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1947. С. 433-436.
7. З розпорядження в.о. київського, подільського і волинського генерал-губернатора про відрядження чиновника особливих доручень у села Таращанського і Васильківського повітів для виявлення і арешту організаторів руху «Київська козаччина» (1855 р., березня 19). Історія України: Хрестоматія / Упоряд В.М. Литвин. Київ: Наукова думка, 2013. С. 403-405/

8. Занятие Балаклавы. Материалы для истори Крымской Войны и обороны Севастополя. Сборник, издаваемый комитетом по учтройству Севастопольського музея под ред. Н. Дубровина. СПб.: Департамент уделов, 1872. Вып.3. С. 124-127/
9. Зеленецкий К. Записки о бомбардировании Одессы 10 апреля 1854 года. Одесса : Тип. Францова и Нитче, 1855. 118 с.
10. Несколько случаев из жизни защитников Севастополя. Бескровный Л.Г. Хрестоматия по русской военной истории. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1947. С. 423.
11. Приказ Нахимова от 14 сентября 1854 г. Бескровный Л.Г. Хрестоматия по русской военной истории. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1947. С. 419.
12. Приказы Корнилова по флоту. Бескровный Л. Г. Хрестоматия по русской военной истории. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1947. С. 420-421.
13. Розправа царського уряду над повсталими селянами Київщини (1855 р.). Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. посібник для вчителів / Упоряд. А.О. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І.Мишко, Г.І. Підлуцький. За ред. І.О. Гуржія. Київ: Радянська школа, 1959. С. 655-657.
14. Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти : наказ М-ва освіти і науки України від 30.07.2024 № 1072. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity (дата звернення: 29.04.2026).
15. Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році : лист М-ва освіти і науки України від 13 серп. 2025 р. № 1/16828-25.

16. Селянський рух у Південній Україні в 1856 р. (із спогадів поміщика А.А. Романова). Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. посібник для вчителів / Упоряд. А.О. Бевзо, М.М. Лисенко, Д.І.Мишко, Г.І. Підлуцький. За ред. І.О. Гуржія. Київ: Радянська школа, 1959. С. 657-659.
17. Толстой Л. Н. Письмо брату из Севастополя. Хрестоматия по русской военной истории / сост. Л. Г. Бескровный. Москва : Военное издательство Министерства обороны СССР, 1947. С. 425–426.
18. Шевченко Т. Повна збірка творів : у 5 т. Київ : Державне літературне видавництво, 1939. Т. 5 : Щоденник. 352 с.

Література

19. Белоусов С. Н. История Украины: краткий курс. Киев : Изд-во АН УССР, 1948. 935 с.
20. Богданович М. И. Восточная война 1853–1856 годов. Санкт-Петербург : Типография Ф. Сущинскаго, 1876. 335 с. Т.1. 331 с.; Т.2. 366 с.; Т.3. 471 с.; Т.4. 471 с
21. Бушанський В. Уявлений Севастополь: естетика російського соліпсизму. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. Вип. 4-5.
22. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. 447 с.
23. Власов В. С. Історія України. 9 клас. Київ : Літера ЛТД, 2017. 303 с.
24. Волковинський В., Реєнт О. Україна у Кримській війні 1853–1856 рр. (до 150-річчя Східної війни). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. 211 с.
25. Гісем О. В. Історія України. Підручник 9 клас. Харків : Ранок, 2022. 212 с.
26. Гордієнко Д. Кримська війна у рецепції Тараса Шевченка. Наш Крим. Київ, 2016. Вип. 2. С. 36-44.

27. Гуржій О.І., Реєнт О. П. Славетні битви. Від Донбасу до Карпат. Від Києва до Криму. Київ: Арій, 2015. 336 с.
28. Денисенко Г. Кримська війна в культурній спадщині України: історія та сучасний дискурс. Краєзнавство. 2010. № 2. С. 88–102.
29. Дубровин Н. Ф. История Крымской войны и обороны Севастополя : в 3 т. Санкт-Петербург, 1900. Т. 1.
30. Зайончковский А. М. Восточная война 1853–1856 гг. в связи с современной ей политической обстановкой : в 2 т. Санкт-Петербург: Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1908–1913. Т. 1. 763 с.; Т. 2. 606 с.
31. Енциклопедія історії України : у 10 т. / за ред. В. А. Смолія. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6. 784 с.
32. Євсеєв К. Історична та колективна пам’ять як феномен. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. Вип. 2. С. 136–156.
33. Євсеєв К. Становлення концепту «історична пам’ять». Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. Вип. 3. С. 347–357.
34. Історія українського селянства: нариси в 2 т. /відп.ред. В.А. Смолій; НАНУ; Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2006. Т.1. 631 с.
35. Калакура Я. Конструювання образу ворога як технологія маніпуляцій російської історіографії та пропаганди. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. 2016. Вип. 18. С. 179–188.
36. Ковальська-Павелко І. М. Історична і соціальна пам’ять: спільне та особливе. Проблеми політичної історії України : зб. наук. пр. 2018. Вип. 13. С. 280–290.
37. Конашевич С. Украдене ім'я: як Кішка був «Кошкою». Кримська світлиця. 2017. 22 верес. С. 6.
38. Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. 456 с.

39. Кримська війна. Історія супроти мітичної російської звитяги. Локальна історія. URL: https://localhistory.org.ua/texts/statti/krimska-viina-istoriia-suproti-mitichnoyi-rosiiskoyi-zvitiagi/ (дата звернення: 03.01.2026).
40. Молоткіна В., Хмельницька Л. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів. Соціум. Документ. Комунікація. 2023. Вип. 18. С. 227–252.
41. Мороз П. Використання карикатур в шкільному підручнику історії (методика роботи в умовах дослідницького навчання). Проблеми сучасного підручника. 2013. Вип. 13. С. 147–167.
42. Мороз П., Мороз І. Аналіз стану використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі. Український педагогічний журнал. 2019. № 4. С. 142–153.
43. Мороз П., Мороз І. Інформаційний та методичний потенціал фотографії як історичного джерела (на прикладі підручника «Досліджуємо історію і суспільство»). Проблеми сучасного підручника. 2022. Вип. 29. С. 137–153.
44. Набок С. Простір і пам’ять: на перехрестях контекстів. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 5-6. С. 244–253.
45. Ніколайчук Д., Коляда І. Живопис на уроці історії: дидактичні засади та методичні прийоми навчання історії України (на прикладі формування уявлень про участь українців у франко-російській війні 1812 р.). URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17416/Kolyada_1.pdf (дата звернення: 29.04.2026).
46. Панкратова А. История СССР. Часть 2. Учебник для 9 класса средней школы. Москва : Гос. учеб.-педагог. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1953. 334 с.
47. Панченко В. І. Застосування технології розвитку критичного мислення при викладанні «Історії України». Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2013. Вип. 108 (2).

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_48 (дата звернення: 29.04.2026).

48. Погодин М. П. Историко-политические письма и записки в продолжении Крымской войны, 1853–1856. 1874. 374 с.
49. Покровский М. Русская история в самом сжатом очерке. Москва : Партиздат, 1933. 795 с.
50. Полторак В. Кримські татари в складі Османського козацького війська (1853–1877). Чорноморська минувшина. 2023. Вип. 18. С. 62–68.
51. Пометун О. І. Історія України. 9 клас. Київ : Вид. дім «Освіта», 2022. 287 с.
52. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
53. Родигін К., Єрмакова І. Різновиди маніпуляцій фотоконтентом медіа у контексті інформаційно-смислової війни. Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика. 2020. Вип. 47. С. 200–214.
54. Родовий маєток Михайла Чайковського на Житомирщині перетворився на унікальний культурно-просвітницький простір. 0412.ua. URL: https://www.0412.ua/news/3751431/rodovij-maetok-mihajla-cajkovskogo-na-zitomirsini-peretvorivsa-na-unikalnij-kulturno-prosvitnickij-prostir (дата звернення: 01.05.2026).
55. Севастополь – місто української слави. Про українців у Кримській війні. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/07/9/143699/ (дата звернення: 03.05.2026).
56. Тарле Е. В. Сочинения в двенадцати томах. Москва: Изд. АН СССР, 1959. Т. 8. 559 с. ; Т. 9. 625 с.
57. Твен М., Насыров Л. Простаки за границей, или Путь новых паломников, 1993. 518 с.
58. Толстой Л. Н. Севастопольские рассказы. Москва : Художественная литература, 1935. 117 с.

59. Туранли Ф. Ґ. «Східне питання»: причини та наслідки Кримської війни (1854–1856 рр.) в турецькій історіографії. Східний світ. 2011. № 4. С. 47–54.
60. Турченко Ф. Г. Історія України. 9 клас. Київ : Генеза, 2017. 384 с.
61. Федосова И. А. История СССР. Учебное пособие. 8 класс. Москва : Просвещение, 1976. 223 с.
62. Хапко М. О. Кримська війна 1853–1856 років в шкільних підручниках з історії України. Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2026. Вип. 23, ч. 1. С. 70–73.
63. Шайгородський Ю. Політичний міф як інструмент дослідження політики. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2010. Вип. 21. С. 32–38.
64. Шамрай С. Київська козаччина 1855 р. (до історії селянських рухів на Київщині). Київ: Всеукраїнська Академія Наук, 1928. 127 с.
65. Шандра В., Аркуша О. Україна в XIX столітті: людність та імперії / НАН України. Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2022. 436 с., 96 с. іл. (Україна. Нариси історії)
66. Figes O. The Crimean War: A History. New York : Metropolitan Books, 2010. p. 567.

ДОДАТКИ

Додаток А

Документ 1

№47

Розпорядження в. о. київського, подільського і волинського генерал-губернатора І. І. Васильчикова чиновнику особливих доручень при Київському губернаторові Афанасьеву про відрядження його в села Таращанського і Васильківського повітів для роз'яснення селянам Маніфесту 14 грудня 1854 р., виявлення і арешт організаторів руху "Київська козаччина"

19 березня 1855 р.

«Під час оприлюднення в церквах найвищого Маніфесту 14 грудня 1854 р. священник с. Федюківки в Таращанському повіті Павло Вишинський пояснював селянам найвищий Маніфест і, збуджуючи в них бажання вступити до ополчення, за їхніми наполегливими проханнями, склав списки тих із них, які виявили бажання стати на захист церкви та Вітчизни…

…понижений за провини з диякона в дячки в с. Федюківці Слотвинський тлумачив селянам Маніфест і говорив їм, що ті з них, які запишуться, заслужать похвалу від начальства, і після того селяни вимагали у священника, щоб він вніс їх до списку…

Захоплений цим прикладом, інший священник с. Веселого Кута в Таращанському повіті Лісинський запрошував селян також підписатися на те, що вони готові будуть, на першу вимогу, вступити до ополчення, але селяни від цього відмовилися.

Після цього федюківські селяни, внесені священником до списку, ймовірно за чиїмось підбурюванням, дійшли висновку, що вони записалися в козаки і повинні бути вільні від панських робіт. Селян було утихомирено, і вони залишилися спокійними. Але чутка про це поширилася по сусідніх селах і викликала там не менш неспокійні розмови про козацтво...»

Документ 2

№45

Рапорт земського справника в. о. київського, подільського і волинського генерал-губернатора І.І. Васильчикову про об'їзд сіл Станіславчика, Тинівки, Лісович Таращанського повіту Київської губернії з метою примусити селян гр. Браницького відробляти панщину та запобігти прагненням їх записуватись в козаки

8 березня 1855 р.

«Священник Давид Стрілецький... дозволив селянам зібратися в його будинку і за бажанням селян читав їм найвищий маніфест, говорив їм, що якщо вони готові стати на захист Вітчизни, за це буде їм і йому від начальства похвала...

Їхню готовність стати до лав на захист Вітчизни він схвалив і наказав їм займатися своїм господарством, коритися власнику та місцевій владі... «Горе нам з таким попом, хіба наша церква не така як кердянська, чи що?»

(Волковинський В., Реєнт О. Україна у Кримській війні 1853–1856 рр. (до 150-річчя Східної війни). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. 211 с., док. с. 179-190)

Додаток Б

«The Split Crow in the Crimea»

The Split Crow in the Crimea. Wikimedia Commons. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SplitCrow_in_Crimea.jpg (дата звернення: 07.05.2026).

Додаток В

Селянські реформи на українських землях

(Гісем О. В. Історія України. Підручник 9 клас. Харків : Ранок, 2022. 212 с.

с.: іл., карти, с. 89)

Додаток Г

Panoramic painting «The Siege of Sevastopol»

Franz Roubaud. Panoramic painting «The Siege of Sevastopol». Wikimedia Commons. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panorama1854-1855.jpg (дата звернення: 07.05.2026).